

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Дипломна робота
бакалавра
з теми: **«СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В**
УКРАЇНІ»

Виконав: здобувач вищої освіти
4 курсу, групи Sz1-B19
спеціальності 232 Соціальне
забезпечення

Клименко Олександр Володимирович

Керівник: *Сербалюк Ю. В.,*
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ.....	6
1.1. Поняття «учасник бойових дій» у міжнародних документах та законодавстві України.....	6
1.2 Досвід соціального захисту учасників бойових дій провідних країн світу та значення його для України.....	14
1.3 Поняття правового статусу учасника бойових дій у вітчизняному законодавстві	20
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	25
2.1 Порядок надання статусу учасника бойових дій.....	25
2.2.Пільги та гарантії соціального забезпечення учасників бойових дій.....	35
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Окупація частини території Української держави поставила перед українським народом потребу у докорінному перегляді ефективності наявних державних інституцій з метою захисту державних інтересів, суверенітету та територіальної цілісності України, а також соціального захисту осіб, які захищають її зі зброєю у руках та членів їх сімей. 14 квітня 2014 року було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» згідно з яким було фактично розпочато Антитерористичну операцію, яка пізніше трансформувалась в Операцію Об'єднаних Сил, а на сьогодні ми маємо повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну. Кількість громадян, які зі зброєю у руках у реальних бойових діях захищають незалежність України значно зросла. Зросли і людські втрати через загибель, поранення, контузії тощо. Зараз перед державою постала потреба вирішувати ряд надскладних соціальних проблем, серед яких і питання соціально-правового захисту учасників бойових дій, які захищають нашу державу від збройної агресії.

На сьогодні в Україні відсутні комплексні дослідження проблеми соціального та економічного захисту учасників бойових дій. Окремі питання соціального захисту учасників бойових дій були присвячені статті таких дослідників як П.П. Богуцький, А.Є. Гриб, Г.І Лопушняк, М.М. Прохоренко, О. В. Тополя та ін. Статус учасників бойових дій дотично розглядався у роботах таких дослідників, як І.В Автушенко, С.С. Алексєєв, Є.П. Гордієнко, Р.О. Гринько, І.П. Дацюк, В.Р. Клос, А.В. Мота, О.І. Назаренко, С.М. Петриченко та ін. в своїх працях лише дотично торкалися питань окреслення елементів правового статусу учасників бойових дій.

Таким чином, необхідність удосконалення теоретико-методологічної конструкції соціально-правового захисту учасників бойових дій, недостатність наукових розробок у цій царині, недосконалість відповідного

правового регулювання обумовлюють актуальність комплексного дослідження правових засад соціально-правового захисту учасників бойових дій.

Об'єкт дослідження: система соціального захисту в Україні.

Предмет дослідження: соціально-правовий захист учасників бойових дій.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на підставі узагальнення наукових праць вчених, а також сучасної нормативно-правової бази визначити сутність та особливості соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання:

1. розкрити сутність поняття учасника бойових у міжнародних документах та вітчизняному законодавстві;
2. узагальнити зарубіжний досвід забезпечення соціально-економічних прав учасників бойових дій;
3. окреслити загальні засади соціального захисту учасників бойових дій;
4. охарактеризувати механізми надання пільг та гарантій соціального забезпечення учасників бойових дій.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є сукупність сучасних загальних і спеціальних методів та прийомів наукового пізнання. За допомогою логіко-семантичного методу розкрито сутність поняття учасника бойових дій на різних етапах розвитку та формування української державності. Порівняльно-правовий метод використано під час характеристики загальних засад правового статусу учасників бойових дій. Методи класифікації, групування, системно-структурний, системно-функціональний застосовано під час аналізу стану нормативно-правового забезпечення соціально-економічних інтересів учасників бойових дій України, з'ясування проблем функціонування та розвитку системи соціально-правового захисту учасників бойових дій та опрацювання практичних

рекомендації щодо вдосконалення нормативної бази та системи соціально-правового захисту учасників бойових дій.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 62 сторінок, список використаних джерел складається із 48 найменувань.

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

1.1 Поняття «учасник бойових дій» у міжнародних документах та законодавстві України

Учасники бойових дій є суб'єктами як міжнародного гуманітарного права, так і національного права України. З метою розуміння сутності терміну та подальшого механізму його регулювання, необхідно дослідити становлення поняття «учасника бойових дій» та його складові частини.

Ретроспективний погляд на всесвітню історію, та історію України зокрема, дає можливість стверджувати, що воєнні конфлікти спонукали міжнародну спільноту до діалогу з метою напрацювання механізму їхнього розв'язання, що знайшло своє відображення у нормах та звичаях міжнародного гуманітарного права. Тому саме у міжнародному гуманітарному праві вперше з'явилися поняття учасника бойових дій.

У наукових та нормативних джерелах означена галузь називається по-різному: право, яке використовується під час збройних конфліктів; право війни; закони і звичаї війни. До прикладу, відповідно до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерством Оборони України від 23 березня 2017 року № 164 [21], міжнародне гуманітарне право визначається як система міжнародно-визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм.

У правовій теорії збройних конфліктів збройні сили поділяються на дві категорії осіб: ті, що воюють, або комбатанти (від франц. *Combattant* – боєць, воїн), і ті, що не воюють, або не комбатанти [18]. Іншими словами,

комбатанти – це учасники бойових дій, а до некомпатантів належать медичний, духовний та інтендантський персонал, військові юристи, кореспонденти.

18 жовтня 1907 року відбулася 2-а Гаазька конференція за участю 44 країн світу, під час якої було прийнято ряд документів щодо обмеження засобів та методів ведення війни («право Гааги»), серед яких Положення про закони і звичаї війни на суходолі IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі [1]. В ст. 1 Додатку до Конвенції зазначалося, що військові закони, права і обов'язки застосовуються не лише до армій, але й також до ополчення та добровольчих загонів, якщо вони відповідають таким умовам:

- знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих;
- мають закріплену відмітну емблему, яка може бути впізнана на відстані;
- відкрито носять зброю;
- і ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни.

У країнах, в яких ополчення або добровольчі загони становлять армію чи входять до її складу, вони включаються у категорію «армія».

Стаття 2 додає, що жителі території, яка не була окупована, і які при наближенні ворога добровільно беруться за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, але не мали часу самоорганізуватися відповідно до ст. 1, вважаються воюючою стороною, якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни [1].

Тобто, поняття комбатанта визначалося через визнання сторони як воюючої та охоплювало на той час не лише особовий склад регулярних військ сторони, що перебуває у конфлікті, а також і добровольчих формувань, що допомагало відокремлювати військове населення від мирного.

Серед напрацьованого масиву міжнародних актів особливого правового значення набули підписані 12 серпня 1949 році Женевські конвенції з питань захисту жертв війни («право Женеви»), серед яких Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях (Перша конвенція), Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб зі складу збройних сил, які потерпіли корабельну аварію на морі (Друга конвенція), Конвенція про поводження з військовополоненими (Третя конвенція), Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Четверта конвенція), а також Додаткові протоколи від 08 червня 1977 року, а саме Протокол № 1, що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів та Протокол №2, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. діють разом із трьома Додатковими протоколами:

Додатковим протоколом до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р.;

Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р.;

Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми, від 8 грудня 2005 р.

Кожен Додатковий протокол – самостійний міжнародний договір, який передбачає окрему процедуру приєднання до нього держави-учасниці Женевських конвенцій. Ступінь участі держав у Додаткових протоколах є нижчим, ніж у Женевських конвенціях 1949 р.

Міжнародне гуманітарне право застосовується в разі збройного конфлікту та створено державами саме для того, щоб накласти певні рамки на насильство під час війни, обмежити страждання, захистити жертв війни [2019].

Означені вище документи та значна кількість інших міжнародних договорів, які створюють міжнародні зобов'язання для держав з питань захисту жертв війни та обмеження засобів та методів ведення війни, були ратифіковані майже усіма державами світу.

Зокрема, в ст. 4 Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року поняття комбатанта надається через визначення кола осіб, яких відносять до військовополонених, серед яких: 1) особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; 2) члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; в) носять зброю відкрито; г) здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни; 3) члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; 4) члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; 5) особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком,

наведеним у додатку; б) члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права; 7) жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [18].

І лише Додатковий протокол (I) до Женевських конвенцій щодо захисту жертв війни від 08 червня 1977 року остаточно закріпив саме поняття «комбатант». В ст. 43 згаданого Протоколу зазначається, що особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях. У свою чергу, збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи властями, не визнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка, поряд з іншим, забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів. Щоразу, коли сторона, яка перебуває в конфлікті, включає у свої збройні сили напіввоєнну організацію або озброєну організацію, що забезпечує охорону порядку, вона повідомляє про це інші сторони, що перебувають у конфлікті [17].

У ст. 44 Протоколу (I) уточнено ознаки належності осіб до комбатантів, оскільки під час збройних конфліктів бувають такі ситуації, коли через характер воєнних дій озброєний комбатант не може відрізнити себе від цивільного населення, він зберігає свій статус комбатанта за умови, що в таких ситуаціях він відкрито носить свою зброю: а) під час кожного воєнного зіткнення, і б) в той час, коли він перебуває на виду у противника в ході

розгортання в бойові порядки, що передують початку нападу, в якому він повинен взяти участь [17].

Отже, відповідно до «права Женеви» комбатантом вперше було визнано не лише військовослужбовців регулярних військ держав, але і сторону конфлікту, що не є державою, а саме війська неурядових збройних груп та невизнаних держав.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [42], чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Усі Женевські конвенції, Додаткові Протоколи до них та IV Гаазька конвенція були ратифіковані УРСР, чиєю правонаступницею є Україна, та є невід'ємною складовою українського законодавства.

В українському законодавстві відсутнє поняття «комбатанта», натомість вживається поняття «учасника бойових дій», які змістовно є тотожними. Вперше поняття «учасник бойових дій» було застосовано у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (надалі – Закон про ветеранів війни) для соціального і правового захисту ветеранів громадянської війни, Великої Вітчизняної війни та війни в Афганістані [44].

Відповідно до ст. 4 цього Закону ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав, до яких належать учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни.

Відповідно до ст. 5 Закону учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. Перелік підрозділів, що

входили до складу діючої армії, та інших формувань визначається Кабінетом Міністрів України. Стаття 6 Закону про ветеранів війни містить вичерпний перелік осіб, яким надається статус учасника бойових дій. Серед них зазначимо наступні:

1) військовослужбовці, які проходили службу у військових підрозділах, партизани і підпільники громадянської та Другої світової воєн;

2) учасники бойових дій на території інших країн, які за рішенням відповідних державних органів були направлені для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки або у відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії;

3) працівники сфери культурного обслуговування фронтів, які в період Другої світової війни або в період ведення бойових дій в інших державах виступали перед воїнами діючих армій, флотів, військових з'єднань і контингентів;

4) особи, які брали участь у всіх формах збройної боротьби за незалежність України у ХХ столітті у складі Української повстанської армії, Української повстанчої армії отамана Тараса Боровця (Бульби) "Поліська Січ", Української народної революційної армії (УНРА), Організації народної оборони "Карпатська Січ", Української військової організації (УВО), збройних підрозділів Організації українських націоналістів;

5) військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані, добровольці Сил територіальної оборони) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України тощо, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для

забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України;

б) особи, які у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів [44].

Є інші категорії, яким надається статус учасника бойових дій, але обмеження обсягу роботи не дає нам можливості детально описати всіх.

Звичайно, події, що відбувалися і відбуваються в світі та на теренах України, змушували та змушують законодавця вносити зміни до означеного закону, приймати у його розвиток інші нормативно-правові акти (на зразок постанови Кабінету Міністрів України «Про організаційні заходи щодо застосування Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 08 лютого 1994 року № 744 [43].

До прикладу, світові глобалізаційні процеси торкнулися сфери міжнародного військового співробітництва щодо мирного та цивілізаційного вирішення збройних конфліктів на планеті, що зумовило активізацію миротворчих операцій, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (надалі – ООН) відповідно до Статуту ООН, Організації з безпеки і співробітництва в Європі (надалі – ОБСЄ), інших міжнародних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, згідно з положеннями глави VIII Статуту ООН, а так само дії і заходи багатонаціональних сил, багатонаціональних військових формувань високої готовності, які проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН. Таким чином, військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки

України, поліцейські, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які за рішенням відповідних державних органів були направлені для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки або у відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії, також отримують статус учасника бойових дій (ч. 2 п. 2 ст. 6 Закону про ветеранів війни).

1.2 Досвід соціального захисту учасників бойових дій провідних країн світу та значення його для України.

У ФРН, Франції та Великій Британії також ефективні програми професійної реабілітації військовослужбовців у відставці й ветеранів, які допомагають їм адаптуватися до цивільного життя. Щодо підприємництва, то у ФРН військовослужбовцям дозволяється мати власну справу й у період служби. У той же час велику увагу уряди зазначених країн приділяють подоланню соціальної напруженості й психологічній реабілітації УБД. Для цього створюються мережі реабілітаційних центрів, у яких надається допомога ветеранам з психологічними захворюваннями, отриманими внаслідок перебування в зонах бойових дій. Цей досвід також може бути корисним для України, адже на сьогодні в державі створюється ефективна система надання реабілітаційних послуг УБД. Основними завданням залишається вдосконалення законодавства щодо реабілітації в Україні та його відповідність сучасним міжнародним стандартам, створення цілісної системи реабілітаційних послуг і підготовка висококваліфікованих кадрів. Сучасний міжнародний досвід відображує також важливість підтримки УБД громадою, кваліфікованими спеціалістами та сім'єю. Важливим є досвід ФРН і США щодо створення соціально-психологічної мережі, яка об'єднує медичні організації, реабілітаційно-психологічні центри й соціальні служби в

єдину систему соціально-психологічної підтримки ветеранів. Також існує позитивна практика надання підтримки релігійними службами (православними й католицькими військово-релігійними службами, військовим капеланством), залучення до лікування постраждалих родини й близького середовища, військових і сімейних лікарів, психотерапевтів.

Аналізуючи досвід Великої Британії, можемо сказати, що основну допомогу ветеранам надають громадські організації та благодійні фонди, держава лише виконує координаційну функцію між приватними ініціативами, які розробляють та імплементують проекти підтримки ветеранів. В Україні також поступово розвивається громадянське суспільство, яке влада повинна підтримувати та з яким повинна встановлювати діалогову взаємодію для подальшої співпраці. Залучення ветеранської спільноти до формування й реалізації політики соціального захисту повинно бути одним із завдань нашого уряду.

Крім того, зазначені країни мають ефективну систему підтримки сімей ветеранів, удів і вдівців, що може бути прикладом для України, бо члени сімей УБД сьогодні не виділені в окрему правову категорію. У законодавстві існують розбіжності щодо переліку осіб, на яких передбачені пільги як членам сімей УБД, заплутана система пільг членам сім'ї загиблого УБД, які надаються відповідно до трьох різних постанов і двох законів.

Досвід Великої Британії та Франції щодо забезпечення житлом ветеранів може бути корисний для вирішення житлових питань УБД в Україні. Так, у разі оформлення кредиту або іпотеки на житло, уряд Великої Британії оплачує до 30 % за кредитом. Уряд Франції компенсує витрати за винаймання житла й надання житла з фондів воєнного відомства (часткова компенсація – до 30% – вартості житла, яке купується). Слід зазначити, що подібна компенсація для військовослужбовців у чинному законодавстві України не передбачена. Привертає увагу чітка регламентація порядку забезпечення військовослужбовців Франції житлом, включаючи створення з

цією метою спеціальних структур. Саме таких підхід може бути використаний Мінветеранів для вирішення житлових питань УБД.

Варто також відмітити, що в розвинених країнах основою сучасних систем соціального захисту ветеранів є ефективне військове законодавство, яке постійно оновлюється відповідно до викликів сучасності. Для України цей досвід є важливим в умовах реформування системи соціального захисту військовослужбовців, бо незважаючи на досягнення, актуальними залишаються багато законодавчо не врегульованих питань, починаючи від набору на військову службу й закінчуючи системою соціально-правового захисту під час військової служби й після її завершення.

Слід звернути увагу, що в усіх розвинених країнах ефективно функціонує система соціального страхування військовослужбовців, яка може включати обов'язкове медичне страхування, добровільне страхування на тривалу допомогу, сімейне страхування й інші види страхування. Так, у США страхування життя й здоров'я військовослужбовців реалізується в рамках конкретних страхових програм, які ухвалюються конгресом США. Життя військовослужбовця страхується максимум на 400 тис. доларів США, і всі категорії військовослужбовців і ветерани мають право на довічну медичну страховку, яка повністю оплачується з федерального бюджету. Медичне страхування компенсує значну частину витрат на лікування в спеціалізованих медичних установах. Ці витрати можуть покривати як оплату ліків, дороговартісних операцій, так і пластичних операцій, які ветеран може зробити також за рахунок Міністерства [6].

Аналіз зарубіжного досвіду забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців засвідчує, що найрозвиненіша та відпрацьована система грошового забезпечення військовослужбовців створена в США і країнах НАТО. В США, Німеччині, Франції та в багатьох інших країнах світу існує система гарантованих соціальних виплат. Хоча в США і діє складна система оподаткування для всього населення, однак для військовослужбовців існує окремий порядок надання податкових пільг.

В порівняльно-правовому аспекті зауважимо, що соціальне забезпечення в країнах НАТО складається з таких основних напрямів: прямі виплати, які здійснюються на регулярній основі, спеціальні виплати із заохочувального фонду, виплата компенсації, пільги для військовослужбовців, пільги для членів сімей військовослужбовців. При цьому під прямими виплатами слід розуміти виплату коштів, квартирне забезпечення, видачу продовольчих товарів. Порядок нарахування грошового забезпечення, що застосовується на сьогодні в більшості країн Альянсу стимулює просування військовослужбовців по службі. Важливим моментом є те, що в усіх країнах-членах НАТО через інфляцію і зростанням вартості життя грошове забезпечення та пенсії регулярно підвищуються. Розміри пенсійного забезпечення регулярно коригуються з урахуванням змін у грошовому забезпеченні військовослужбовців і ціновій політиці держави. Таким чином, можна зробити висновок, що в країнах НАТО прямі виплати здійснюються в грошовій та продовольчій формах [6].

Спеціальні виплати із заохочувального фонду передбачені для окремих категорій військовослужбовців, які працюють в екстремальних або особливих умовах. Таких виплат у деяких країнах НАТО понад 33 види. Виплата компенсацій призначена для виплати за непередбачувані витрати: необхідність зміни місця роботи, високі тарифи на проживання в певних регіонах тощо. Пільги для військовослужбовців передбачають безкоштовне медичне обслуговування, різні види страхування. Також існують пільги для отримання освітніх послуг, пільги у спеціалізованих магазинах продовольчих і промислових товарів.

У той же час протягом багатьох років точаться дискусії навколо питання щодо запровадження обов'язкового медичного страхування військовослужбовців в Україні. З огляду на реформування медичного забезпечення Збройних сил України, фінансування системи охорони здоров'я, орієнтацію на стандарти НАТО, хронічне недофінансування реальних потреб медичного забезпечення військовослужбовців для нього є

всі підстави. Більше того, запровадження такої практики, як обов'язкове і добровільне медичне страхування, забезпечить підвищення рівня гарантованої медичної допомоги військовослужбовцям [13]. При цьому міжнародний досвід, рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я свідчать, що перехід до фінансування медицини за страховим принципом є єдиним засобом забезпечення якісної медичної допомоги. Для забезпечення громадянам доступу до гідного рівня медичного обслуговування розпорядженням КМУ «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я» пропонується модель державного солідарного медичного страхування, яка враховує кращі сучасні практики й досвід трансформації систем охорони здоров'я у світі [5].

Наголосимо на тому, що міжнародна спільнота надає допомогу уряду України у вирішенні багатьох питань щодо побудови дієвого механізму соціального захисту УБД. У рамках розвитку міжнародного співробітництва й імплементації кращих світових практик соціального захисту ветеранів Мінветеранів ініціює встановлення нових контактів і запровадження перспективних проєктів, які мають на меті вирішення ключових проблем УБД.

Основними міжнародними партнерами Мінветеранів сьогодні є Міжнародна організація з міграції (далі – МОМ), IREX – глобальна організація розвитку та освіти (Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів) та Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ). Діяльність МОМ спрямована на підтримку реінтеграції ветеранів і добробут їхніх громад через соціально-економічне відновлення й психосоціальну підтримку, відновлення довіри, соціальної згуртованості й стабільності. Завдяки фінансуванню Європейського Союзу МОМ підтримала майже 800 ветеранів навчанням й обладнанням для опанування нової професії, створення або розвитку власного малого бізнесу [15].

Рада міжнародних наукових досліджень й обмінів (IREX) адмініструє інноваційні програми для розвитку лідерського потенціалу з метою

покращення якості освіти, посилення впливу незалежних ЗМІ та сприяння розвитку громадського суспільства. У кожній українській області IREX сприяє партнерству й ефективному діалогу між органами місцевого самоврядування, неурядовими організаціями й громадами. Щодо ветеранів, то програми спрямовані на збереження їх людського капіталу, процесу реінтеграції ветеранів війни в Україні й процесу створення спроможних структур підтримки ветеранів війни, збільшення доступності високоякісних послуг із психічного здоров'я та значних економічних можливостей для ветеранів війни [8].

У рамках співробітництва з МОМ, IREX, ОБСЄ актуальними проектами міжнародної технічної допомоги є «Підтримка реінтеграції ветеранів конфлікту на Сході України» (ЄС), «Програма реінтеграції ветеранів» (США) (Додаток Е). Також реалізується проєкт «Норвегія – Україна» (Норвегія, університет NORD), метою якого є професійна перепідготовка ветеранів, УБД на цивільні спеціальності, сприяння учасникам проєкту в соціальній адаптації до умов життя в громадянському суспільстві [9].

На сьогодні для України надзвичайно важливі міжнародна підтримка й вивчення міжнародної практики. Через ментальні, історичні, культурні та інші особливості країн універсального механізму соціального захисту УБД не існує, але нам слід перейняти позитивний світовий досвід формування й реалізації політики соціального захисту ветеранів, урахувати помилки, через які пройшли інші країни, дослухатися до міжнародних рекомендацій щодо вдосконалення державної політики. Основними рекомендаціями для уряду України від міжнародної спільноти щодо вдосконалення державної політики соціального захисту ветеранів на сьогодні залишаються: необхідність адаптації чинного законодавства до міжнародного законодавства; упровадження національної Стратегії державної політики в зазначеній сфері; запровадження дієвої системи звітності й інформування; налагодження

комунікативної взаємодії між органами влади й інститутами громадянського суспільства.

1.3 Поняття правового статусу учасника бойових дій у вітчизняному законодавстві

В науковій літературі існує чимала кількість підходів щодо визначення поняття «правовий статус». Так, Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров та А.М. Завальний, досліджуючи поняття правового статусу особи доводять що він багатоелементною та багатоаспектною категорією, яка у широкому аспекті є юридичним закріпленням положення особи у суспільстві. Тобто все те, що юридично характеризує, визначає, гарантує реальне положення людини у суспільстві, має пряме відношення до категорії «правовий статус особи» [10]. Правовий статус – це співвідношення особистості та права, за допомогою якого держава окреслює для суб'єкта межі можливої діяльності, його становище по відношенню до інших суб'єктів, і в залежності від індивідуальних або типових ознак, які властиві суб'єктові, у праві відбиваються повнота правового становища особистості, його певна уніфікація або обмеження [28].

Таким чином, незважаючи на все різноманіття поглядів науковців щодо визначення сутності правового статусу, всі вони сходяться на тому, що саме він є об'єктивним відображення положення особи в окремих правовідносинах зокрема, та у всьому суспільстві взагалі.

Отже, під правовим статусом учасників бойових дій слід розуміти законодавчо закріплене соціально-правове положення особи в суспільстві, яке відображається у сукупності певних елементів. А відтак, правовий статус є складним за своєю суттю явище та має відповідну структуру. Саме тому, для того, щоб надати більш змістовну характеристику правового статусу учасників бойових дій, особливу увагу слід приділити його структурним елементам. В науковій літературі існує досить велика кількість поглядів

стосовно того, з яких елементів складається правовий статус. Науковці вважають, що до ключових елементів правового статусу учасників бойових дій слід віднести:

- 1) суб'єктивні права та обов'язки УБД;
- 2) правосуб'єктність (яка включає правоздатність та дієздатність) та 3) юридичні гарантії [33].

Під суб'єктивними правами учасників бойових дій слід розуміти сукупність законодавчо-визначених можливостей вчиняти дії певного характеру, які при цьому не суперечать закону, та створюють додаткові можливості для соціального захисту даної категорії осіб. Варто відзначити, що в жодному чинному нормативно-правовому акті, які визначають організаційно-правові засади соціального захисту учасників бойових дій, права даної категорії осіб прямо не визначені. Такі права найбільш доцільно поділити на декілька груп:

- 1) право на отримання різного роду пільг;
- 2) право на отримання різних грошових виплат. Наприклад: учасники бойових дій мають право на: призначення дострокової пенсії за віком після досягнення чоловіками 55 років, жінками – 50 років; виплату щомісячної державної адресної допомоги до пенсії інвалідам війни та учасникам бойових дій; щомісячна виплата цільової грошової допомоги на прожиття інвалідам війни I групи, інвалідам війни II та III груп, учасникам бойових дій, незалежно від розміру пенсій та надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги та пенсії за особливі заслуги перед Україною; тощо.

- 3) права, які полягають у можливості звернутися до компетентних органів. Наприклад, звернутись до Державної служби у справах ветеранів війни за отриманням допомоги; до реабілітаційних центрів з метою відновлення свого психологічного стану, а також для соціальної та професійної адаптації; тощо.

окрему групу складають права пов'язані з покращенням житлових умов, наприклад: першочергове забезпечення житловою площею; на покращення умов життя, зокрема отримання грошових коштів на ремонт житлових приміщень; тощо [10].

Переходячи до розгляду юридичних обов'язків, то варто відзначити, що вони тісно пов'язані із права суб'єкта, адже вони також виходять із положень норм чинного законодавства, також забезпечуються державою та мають певні межі. На переконання Ю.А. Ведернікова та А.В. Папірної юридичний обов'язок – це передбачена нормами права міра необхідної поведінки учасника правовідносин. Іншими словами, це міра належної поведінки зобов'язаної сторони в інтересах уповноваженої особи [29]. Вчені також зазначають, що ознаками юридичного обов'язку є: необхідність певної поведінки; обов'язок, покладений лише на зобов'язану особу; покладається з метою задоволення інтересів уповноваженої особи; існує лише у правовідносинах; є мірою необхідної поведінки; існує тільки відповідно до суб'єктивного права; встановлюється нормами права; забезпечується (гарантується) державою. До характерних рис юридичного обов'язку В.М. Кириченко відносить такі риси як: встановлюється як в інтересах уповноваженого суб'єкта (як гарант виконання суб'єктивних прав), так і в інтересах держави в цілому, яка є гарантом їхнього здійснення; окреслений певними правовими нормами, тобто представляє собою міру належної, необхідної поведінки; відмовитися від виконання юридичного обов'язку не можна, тому що це є підставою для юридичної відповідальності, але вимагати виконання обов'язків поза встановленою мірою є порушенням закону [9].

Таким чином, під юридичними обов'язками слід розуміти міру необхідної поведінки яку обов'язково слід вчинити учаснику бойових дій для отримання соціального захисту. Варто відзначити, що в жодному нормативно-правовому акті прямо не говориться про обов'язки УБД в контексті їх соціального захисту. А тому, ми ґрунтуючись на аналізі норм

чинного законодавства України нами було встановлено, що обов'язки учасників бойових дій в першу чергу пов'язані із певними процедурними аспектами отримання пільг та різних допомог (матеріальних, фінансових, тощо). Так, наприклад, для того, щоб отримати послуги з професійної адаптації особа зобов'язана подати заяву встановленого зразка, яка повинна також містити: копію індивідуальної програми реабілітації (для осіб з інвалідністю внаслідок війни); копію посвідчення учасника бойових дій або особи з інвалідністю внаслідок війни, або учасника війни, або постраждалого учасника Революції Гідності, засвідчена підписом особи; для учасника антитерористичної операції – копія документа, що підтверджує безпосередню участь в антитерористичній операції або забезпеченні її проведення з перебуванням безпосередньо в районах проведення антитерористичної операції у період її проведення, що засвідчується підписом учасника антитерористичної операції; для особи, яка здійснювала заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, - копія документа, що підтверджує участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, що засвідчується підписом [30].

І останній елемент правового статусу учасників бойових дій, якому слід приділити окрему увагу, є юридичні гарантії соціального захисту учасників бойових дій. Так, на думку М.С. Малєїна «гарантії» представляють собою умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод людини. Тобто це поняття охоплює усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. На переконання В.С. Нерсисянца, юридичні гарантії – це система взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних, процесуальних), які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію

певних прав та їх обов'язків. Юридичні гарантії – це конструктивне вираження принципу самозахисту прав. Вони втілюють ідею узгодженої дії права і держави, коли одні форми, напрямки і функції державно-правового регулювання та діяльності служать разом з тим захисним механізмом для інших і навпаки. І лише в такому загальному контексті взаємної підтримки й узгодженості різних частин і аспектів всього державно-правового комплексу окремі спеціальні форми та конструкції юридичних гарантій прав і свобод особистості можуть реально здійснити свою захисну роль. Словом, юридичні гарантії самі потребують юридичних гарантій, а такими в кінцевому підсумку можуть бути лише правова держава та правові закони [34].

Таким чином, аналіз елементів правового статусу учасників бойових дій в котре підкреслив, що саме дана категорія є об'єктивним відображенням положення людини у суспільстві. Узагальнюючи весь наведений матеріал можемо констатувати, що на сьогодні учасники бойових дій в Україні мають високий соціально-правовий статус, що підтверджується великою кількістю прав, якою вони наділені у порівнянні з іншими категоріями осіб, та чималою кількістю гарантій у сфері соціального захисту, які передбачені для них нормами чинного українського законодавства. Разом із тим, не можна не констатувати, що на сьогоднішній день, учасники бойових дій при реалізації своїх законних прав та інтересів стикаються із чималою кількістю проблем різного характеру, які потребують негайного вирішення.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

2.1 Порядок надання статусу учасника бойових дій

Алгоритм отримання статусу учасника бойових дій військовослужбовцями Збройних Сил України, які брали безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, за умови виконання ними особисто або у складі військової частини (органу, підрозділу), установи та закладу бойових (службових) завдань, проведення розвідувальних заходів, зокрема які отримали поранення, контузії, каліцтва визначено у постанові Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 413 «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» (із змінами) [39], а також Постанови КМУ від 20 березня 2020 р. «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями» [38].

Згідно цих документів Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій утворюються у Міністерстві оборони

України; Генеральному штабі Збройних Сил України; Адміністрації Державної спеціальної служби транспорту; Командуванні Повітряних Сил Збройних Сил України та інших військових структурах.

Документи, які подаються на розгляд Комісій, готують відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів) або підрозділи соціального забезпечення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки чи особисто заявник.

Слід звернути увагу на порядок подання необхідних документів для визначення статусу та їх види.

Командир (начальник) військової частини (органу, підрозділу), за підпорядкованістю, подає на розгляд відповідної комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій наступні документи на підлеглих військовослужбовців:

- довідку про безпосередню участь особи у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України;
- в обов'язковому порядку не менш як один з таких документів:
- витяги (копії) бойових донесень;
- витяги (копії) з журналів бойових дій (оперативних завдань, ведення оперативної обстановки);
- витяги (копії) з вахтових журналів;
- копії польотних листів;
- копії матеріалів спеціальних (службових) розслідувань за фактами отримання поранень, контузій, каліцтв;
- також можуть додаватись інші документи, які містять докази та підтверджують факт виконання особою особисто або у складі військової частини (органу, підрозділу), установи та закладу бойових (службових) завдань, серед них:

✓ копії рапортів командирів підрозділів (груп), екіпажів кораблів (катерів, суден забезпечення, літаків, вертольотів) про виконання бойових (службових) завдань (знищення, захват техніки або живої сили противника);

✓ витяги з наказів Генерального штабу Збройних Сил України, командирів (начальників) органів військового управління, військових частин (органів, підрозділів), установ та закладів, Командувача об'єднаних сил, командувачів угруповань військ, командирів оперативно-тактичних угруповань про прибуття (вибуття) до (з) районів виконання бойових (службових) завдань;

✓ витяги з наказів (по стройовій частині) командирів (начальників) органів військового управління, військових частин (органів, підрозділів), установ та закладів угруповань про прибуття (вибуття) до (з) районів виконання бойових (службових) завдань;

✓ документи про направлення у відрядження до (з) районів виконання бойових (службових) завдань та інші;

✓ для осіб, які перебували в полоні або в заручниках матеріали спеціальних (службових) розслідувань за фактом потрапляння в полон або в заручники;

✓ згода на збір та обробку персональних даних;

✓ дві кольорові фотокартки розміром 3x4 см на матовому папері, зображення обличчя має займати 65-70 % фотокартки.

Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій зобов'язані:

- після отримання клопотання командира (начальника) військової частини (органу, підрозділу) з документами, зареєструвати їх в спеціальній книзі обліку;
- у місячний строк з дня отримання клопотання розглянути його та довести прийняте комісією рішення до відповідного командира військової частини;

- через відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів), які відповідають за організацію роботи комісій, організовують роботу з видачі посвідчень учасників бойових дій через відповідну військову частину.

Командир (начальник) військової частини (органу, підрозділу) організовує видачу отриманих посвідчень учасників бойових дій особисто військовослужбовцям, про що інформує відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів), які відповідають за організацію роботи комісій.

Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій через відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів), які відповідають за організацію роботи комісій, інформують про видачу посвідчень Міністерство у справах ветеранів України.

Певні дії має здійснити сам військовослужбовець особисто.

Військовослужбовець подає на ім'я командира (начальника) військової частини (органу, підрозділу) рапорт стосовно надання йому комплекту документів, які є підставою для надання йому статусу учасника бойових дій за виконання ним особисто або у складі військової частини (органу, підрозділу), установи та закладу бойових (службових) завдань під час участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України.

Командир (начальник) військової частини (органу, підрозділу), через відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів) організовує оформлення та видачу військовослужбовцю наступних документів:

1. довідку про безпосередню участь особи у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України;
2. в обов'язковому порядку не менш як один з таких документів:
 - витяги (копії) бойових донесень;

- витяги (копії) з журналів бойових дій (оперативних завдань, ведення оперативної обстановки);
- витяги (копії) з вахтових журналів;
- копії польотних листів;
- копії матеріалів спеціальних (службових) розслідувань за фактами отримання поранень, контузій, каліцтв.

Також можуть додаватись інші документи, які містять докази та підтверджують факт виконання особою особисто або у складі військової частини (органу, підрозділу), установи та закладу бойових (службових) завдань, серед них:

- копії рапортів командирів підрозділів (груп), екіпажів кораблів (катерів, суден забезпечення, літаків, вертольотів) про виконання бойових (службових) завдань (знищення, захват техніки або живої сили противника);
- витяги з наказів Генерального штабу Збройних Сил України, командирів (начальників) органів військового управління, військових частин (органів, підрозділів), установ та закладів, Командувача об'єднаних сил, командувачів угруповань військ, командирів оперативно-тактичних угруповань про прибуття (вибуття) до (з) районів виконання бойових (службових) завдань;
- витяги з наказів (по стройовій частині) командирів (начальників) органів військового управління, військових частин (органів, підрозділів), установ та закладів угруповань про прибуття (вибуття) до (з) районів виконання бойових (службових) завдань;
- документи про направлення у відрядження до (з) районів виконання бойових (службових) завдань та інші;
- для осіб, які перебували в полоні або в заручниках матеріали спеціальних (службових) розслідувань за фактом потрапляння в полон або в заручники.

Після отримання необхідних документів, військовослужбовець у підрозділі служби персоналу (кадровому центрі) дізнається адресу комісії з

питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, на яку покладається вирішення питання про визнання його учасником бойових дій, для самостійного подання документів на розгляд відповідної комісії.

На розгляд комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій військовослужбовець подає наступні документи:

- рапорт (заяву) щодо розгляду його документів на комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій;
- довідку про безпосередню участь особи у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України;

В обов'язковому порядку не менш як один з таких документів:

- витяги (копії) бойових донесень;
- витяги (копії) з журналів бойових дій (оперативних завдань, ведення оперативної обстановки);
- витяги (копії) з вахтових журналів;
- копії польотних листів;
- копії матеріалів спеціальних (службових) розслідувань за фактами отримання поранень, контузій, каліцтв.

Також можуть додаватись інші документи, які містять докази та підтверджують факт виконання особою особисто або у складі військової частини (органу, підрозділу), установи та закладу бойових (службових) завдань, серед них:

- копії рапортів командирів підрозділів (груп), екіпажів кораблів (катерів, суден забезпечення, літаків, вертольотів) про виконання бойових (службових) завдань (знищення, захват техніки або живої сили противника);
- витяги з наказів Генерального штабу Збройних Сил України, командирів (начальників) органів військового управління, військових частин (органів, підрозділів), установ та закладів, Командувача об'єднаних сил, командувачів угруповань військ, командирів оперативно-тактичних

угруповань про прибуття (вибуття) до (з) районів виконання бойових (службових) завдань;

- витяги з наказів (по стройовій частині) командирів (начальників) органів військового управління, військових частин (органів, підрозділів), установ та закладів угруповань про прибуття (вибуття) до (з) районів виконання бойових (службових) завдань;

- документи про направлення у відрядження до (з) районів виконання бойових (службових) завдань та інші;

- для осіб, які перебували в полоні або в заручниках матеріали спеціальних (службових) розслідувань за фактом потрапляння в полон або в заручники;

- згоду на збір та обробку персональних даних;

- засвідчені копії сторінок паспорта громадянина України з даними про прізвище, ім'я та по батькові, видачу паспорта, місце проживання та документа про присвоєння ідентифікаційного номера або лицьового і зворотного боку паспорта громадянина України у формі картки та документа, що підтверджує місце проживання;

- дві кольорові фотокартки розміром 3x4 см на матовому папері, зображення обличчя має займати 65-70 % фотокартки.

Комісія з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій зобов'язана:

- після отримання рапорту (заяви) військовослужбовця з документами, зареєструвати їх в спеціальній книзі обліку;

- у місячний строк з дня їх отримання розглянути та довести прийняте комісією рішення до військовослужбовця з наданням роз'яснення щодо порядку отримання посвідчення учасника бойових дій;

- через відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів), які відповідають за організацію роботи комісій, організувати роботу з видачі посвідчення учасника бойових дій особисто військовослужбовцю або через військову частину, де він проходить військову службу;

- через відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів), які відповідають за організацію роботи комісій, інформувати про видачу посвідчення Міністерство у справах ветеранів України.

Для особи, звільненої з військової служби через територіальні центри комплектування та соціальної підтримки передбачений такий порядок отримання статусу учасника бойових дій.

1. Особа за місцем реєстрації (перебування на військовому обліку) подає до територіального центру комплектування та соціальної підтримки:

- заяву щодо розгляду її документів на комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій;
- довідку про безпосередню участь особи у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України;

В обов'язковому порядку не менш як один з таких документів:

- витяги (копії) бойових донесень;
- витяги (копії) з журналів бойових дій (оперативних завдань, ведення оперативної обстановки);
- витяги (копії) з вахтових журналів;
- копії польотних листів;
- копії матеріалів спеціальних (службових) розслідувань за фактами отримання поранень, контузій, каліцтв;

Також можуть додаватись інші документи, які містять докази та підтверджують факт виконання особою особисто або у складі військової частини (органу, підрозділу), установи та закладу бойових (службових) завдань, серед них:

- копії рапортів командирів підрозділів (груп), екіпажів кораблів (катерів, суден забезпечення, літаків, вертольотів) про виконання бойових (службових) завдань (знищення, захват техніки або живої сили противника);
- витяги з наказів Генерального штабу Збройних Сил України, командирів (начальників) органів військового управління, військових частин

(органів, підрозділів), установ та закладів, Командувача об'єднаних сил, командувачів угруповань військ, командирів оперативно-тактичних угруповань про прибуття (вибуття) до (з) районів виконання бойових (службових) завдань;

- витяги з наказів (по стройовій частині) командирів (начальників) органів військового управління, військових частин (органів, підрозділів), установ та закладів угруповань про прибуття (вибуття) до (з) районів виконання бойових (службових) завдань;

- документи про направлення у відрядження до (з) районів виконання бойових (службових) завдань та інші.

Для осіб, які перебували в полоні або в заручниках матеріали спеціальних (службових) розслідувань за фактом потрапляння в полон або в заручники:

- згоду на збір та обробку персональних даних;
- засвідчені копії сторінок паспорта громадянина України з даними про прізвище, ім'я та по батькові, видачу паспорта, місце проживання та документа про присвоєння ідентифікаційного номера або лицьового і зворотного боку паспорта громадянина України у формі картки та документа, що підтверджує місце проживання;

- дві кольорові фотокартки розміром 3x4 см на матовому папері, зображення обличчя має займати 65-70 % фотокартки.

Відповідні підрозділи соціального забезпечення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки:

- після отримання від особи заяви з документами, реєструють їх в спеціальній книзі обліку;

- перевіряють чи документи містять достатні докази та підтверджуючі факти виконання особисто заявником або у складі військової частини (органу, підрозділу), установи та закладу бойових (службових) завдань, проведення розвідувальних заходів, та відповідність вимогам

нормативно-правових актів (керівних документів) з питань надання статусу учасника бойових дій;

- у разі потреби, роблять запити до військових частин, де особи проходили військову службу або до відповідних архівних установ;
- після оформлення необхідного комплекту документів направляють його на розгляд відповідної комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій.

Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій зобов'язані:

- 1) після отримання з територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки заяв осіб з документами, зареєструвати їх в спеціальній книзі обліку;
- 2) в місячний строк з дня їх отримання розглянути та довести прийняте комісією рішення до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки.

Підрозділи соціального забезпечення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки після отримання рішення комісії про надання особі статусу учасника бойових дій:

1. організують доведення рішення комісії до відповідної особи;
2. організують роботу з видачі посвідчення учасника бойових дій особисто заявнику;
3. інформують про видачу посвідчення учасника бойових дій відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів), які відповідають за організацію роботи комісій.

Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій через відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів), які відповідають за організацію роботи комісій, інформують про видачу посвідчень Міністерство у справах ветеранів України [33; 38; 39].

Для суспільства важливо, щоб захисники держави та члени їх сімей в умовах воєнного стану мали підвищений рівень захисту своїх соціальних

прав. Подальший розвиток, відповідність сучасним викликам та якість нормативноправового забезпечення відіграють потужну роль в удосконаленні системи соціального захисту учасників бойових дій.

2.2.Пільги та гарантії соціального забезпечення учасників бойових дій

Питання соціального захисту військовослужбовців регламентуються Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами. Можемо визначити дві групи законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують проблеми соціального захисту: загальні закони, які визначають державну політику та регулюють відносини у сфері соціального захисту; спеціальні законодавчі акти та підзаконні акти, які регламентують соціальний захист конкретного соціального прошарку – військовослужбовців і членів їхніх сімей, вирішення конкретних соціальних проблем.

До першої групи належить Конституція України, де у ст. 17 зазначено: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних силах України та інших військових формуваннях, а також членів їх сімей» [23].

До другої групи законів України належить досить велика кількість законодавчих актів, що регламентують питання соціального захисту військовослужбовців. Це так, як: «Про Збройні Сили України»; «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби в зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей»; «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ».

Певні елементи соціального захисту військовослужбовців врегульовуються кодифікованими актами законодавства, які регулюють відносини в різних сферах суспільного життя.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» є одним із ключових в означеній сфері та відображає систему державних соціальних гарантій. Він закріплює доволі великий список пільг, соціальних послуг та допомог учасникам бойових дій, учасникам і ветеранам війни. Цей закон також заклав правові підвалини для здійснення соціального партнерства в галузі захисту соціальних прав учасників бойових дій.

Визначальним нормативно-правовим актом у сфері соціального захисту військовослужбовців в Україні є Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», котрий відповідно до Конституції України визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини в цій галузі [8].

Відповідно до статей 1, 2 вищезгаданого Закону, військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації.

Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне (продовольче, речове) та грошове забезпечення. Зазначимо основне. Відтак військовим призначається щомісячний посадовий оклад, надбавки, доплати та премії, виплата за участь у бойових діях та/або перебування в полоні, оточенні. На період дії воєнного стану військовослужбовцям Збройних Сил України виплачується додаткова винагорода в розмірі до 30 000 гривень пропорційно в розрахунку на місяць, а тим з них, які беруть безпосередню

участь у бойових діях - розмір цієї додаткової винагороди збільшується до 100 000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі в таких діях.

Загалом військовим надається право й на медичні послуги.

Військовослужбовці мають право на відпустки і під час воєнного стану.

Мобілізовані особи в разі наявності підстав можуть отримати статус учасника бойових дій.

Військовослужбовці (учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни) мають право на безоплатну вторинну правову допомогу. Також законом передбачено право на виплату одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) військовослужбовця.

Важливою є низка законів України, що прямо чи опосередковано стосуються сфери соціального захисту військовослужбовців, а саме: «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні».

До підгрупи законних нормативно-правових актів у сфері соціального захисту військовослужбовців в Україні слід віднести: «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про житлово-комунальні послуги», «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та ін. Щодо гарантій пенсійного забезпечення військовослужбовців, основні норми і положення містяться в Законах України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

У сучасних умовах великого значення набувають міжнародно-правові акти, що закріплюють соціальний захист військовослужбовців у період ведення бойових дій. Найважливішими з них є: Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючій армії; Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про поведження

з військовополоненим; Римський статут міжнародного кримінального суду (прийнятий 17 липня 1998 р.) та інші.

Пільги для членів сімей військовослужбовців складаються з цілої низки соціальних програм. Окремий аспект надання пільг для членів сімей військовослужбовців – право позачергового працевлаштування.

Ще одним напрямом соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей є забезпечення їх житлом.

Дослідження зарубіжного досвіду забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців дало змогу визначити його основні компоненти та особливості в країнах-членах НАТО.

Основою суспільного добробуту й кінцевою метою економічної діяльності кожної держави є високий рівень соціальних гарантій. На нашу думку, мають місце недоліки практичного їх втілення в нашій країні для військовослужбовців. Так, більшість із наявних пільг мають компенсаторне, а не мотивувальне спрямування. Окремі положення ряду законів на сьогодні залишаються декларативними.

Підходи та методи щодо дотримання і реалізації конституційних прав осіб з інвалідністю, в тому числі внаслідок війни потребують змін. Зараз в Україні немає системної реабілітаційної інфраструктури.

Ще однією проблемою військовослужбовців є відсутність ефективного механізму вирішення житлової проблеми.

На думку науковців, норм відповідних законів для учасників бойових дій («Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування») не вистачає.

Недоліки чинного законодавства у сфері правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців, прорахунки законодавця у фінансуванні цієї сфери призводять до неналежного рівня таких прав, що, в кінцевому підсумку, відображається на рівні довіри до влади.

Для покращення соціального становища та зацікавленості у військовій службі необхідним є вдосконалення соціального захисту військовослужбовців з урахуванням досвіду країн-членів НАТО.

Доречним вважаємо і використання позабюджетних коштів у реалізації програм соціального захисту військовослужбовців, так як коштів у централізованому фонді, призначеному для загальнодержавних потреб, недостатньо.

Має місце потреба в залученні інвестицій держави, місцевого самоврядування в розвиток сучасної реабілітаційної інфраструктури для лікування військових.

Варто розробити відповідну комплексну державну програму, а також скласти реєстр військовослужбовців, які потребують службового житла чи житла в приватну власність.

Важливим напрямом подальшого вдосконалення нормативно-правового забезпечення може бути побудова механізму по наданню допомоги і спільної відповідальності держави і органів місцевого самоврядування щодо страхування життя місцевих жителів, які є військовослужбовцями-учасниками бойових дій.

Для вдосконалення нормативно-правових механізмів публічного управління в досліджуваній сфері варто залучати до законотворення громадські та ветеранські організації, профспілки та інші сторони соціального партнерства.

Враховуючи зарубіжний досвід можна відзначити, що в розвинених країнах світу соціальні гарантії військовослужбовців та членів їх сімей забезпечуються шляхом комплексної взаємодії в різних сферах, що забезпечують цим громадянам гідні умови життєдіяльності та якісного виконання їх обов'язків. Але реалії такі, що хоча наші військовослужбовці законодавчо наділені державою особливим соціальним статусом з різноманітними правами, пільгами, компенсаціями та гарантіями, на практиці не може забезпечити їхню повну реалізацію через брак необхідної

економічної бази, достатнього обсягу фінансових ресурсів, чіткого механізму реалізації цих гарантій і пільг, вимагаючи при цьому повного та якісного виконання військовослужбовцями своїх обов'язків.

Реформування системи соціального захисту військовослужбовців ЗС України має відбуватися із застосуванням успішного досвіду країн Західної Європи та США зважено, ґрунтуватися на глибоких правових та історичних дослідженнях, відповідати українським реаліям, можливостям і вимогам сьогодення [6].

Навіть в умовах широкомасштабної війни в Україні здійснюється оборонна реформа за стандартами НАТО, підіймаються питання формування Збройних Сил України на основі принципу професійного кадрового добору, що додатково потребує підвищеної уваги до діючої системи соціального захисту військовослужбовців, яка повинна сприяти їх мотивації до якісного виконання службових завдань.

Отже, нормативно-правове забезпечення питань соціального захисту українських військовослужбовців має наближатися до міжнародних стандартів країн НАТО, до членства в якому прагне долучитися Україна.

Ефективність соціального захисту буде набувати ознак покращення ситуації в разі розуміння його як прямого обов'язку з боку держави перед військовослужбовцями щодо задоволення законодавчо визначених потреб цих осіб, зумовлених особливостями їхнього соціально-правового стану.

Події на території України, які розпочалися у лютому 2022 року, розширили сферу дії системи соціального захисту. Виникла потреба здійснення соціального захисту військовослужбовців та інших учасників бойових дій, які захищають незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, беруть участь у заходах із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації. Нестабільна політична ситуація зумовлює необхідність підтримання Збройних Сил України (далі – ЗСУ), а також Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки

України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань у високому боєздатному стані, досягненням якого є ефективна система соціального забезпечення та соціального захисту. В умовах проведення бойових дій поступово формується і реалізується державна політика щодо обороноздатності України, нормативно закріплюються загальні процедури організації соціального захисту учасників цих подій, а також членів їх сімей. Створення ефективної системи соціального захисту учасників бойових та членів їх сімей потребує розроблення та впровадження належного нормативно-правового забезпечення, організаційних, правових, соціально-економічних гарантій.

В умовах модернізації соціальної політики у сфері безпеки, реформи соціального забезпечення ЗСУ стали найбільш масштабними за весь період незалежності України. Це потребує створення ефективної системи соціального захисту учасників бойових дій та членів їх сімей.

Згідно з чинним Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань усіх видів і родів військ збройних сил чинної армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. До них належать такі: військовослужбовці Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань, які

захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та брали безпосередню участь в бойових діях, забезпеченні їх проведення, перебуваючи безпосередньо в районах бойових дій у період їх проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів [11].

Державна політика у сфері соціального захисту учасників бойових дій полягає в забезпеченні прав, гарантій і компенсацій. Формування системи задоволення певних соціальних потреб ветеранів війни враховує забезпечення їхньої адаптації та психологічної реабілітації, санаторно-курортним лікуванням, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання їм освітніх послуг, дотримання трудових прав, соціальної та професійної адаптації, пільг у сплаті певних видів послуг, пенсійного забезпечення тощо [10].

Кількість учасників бойових дій на Сході України збільшується щороку. Саме з цієї причини все частіше в ЗМІ лунають думки щодо переносу вектора соціальної допомоги держави з матеріального (компенсаторного) забезпечення до вироблення належного адаптаційного (мотивуючого) підходу, серед яких значне місце належить професійному удосконаленню або перекваліфікації учасників бойових дій на Сході України після повернення до мирного життя. Саме це визнано як серйозний недолік наявної системи пільгового забезпечення учасників бойових дій на Сході України В. А. Кучером у його роботі «Механізми соціального партнерства у сфері соціального захисту учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил» [24, 137]. Автор запевняє, що саме цей принципово інший підхід створюватиме умови для адаптації учасників бойових дій на Сході України до мирного життя, набуття ними компетенцій та навичок, необхідних для успішної самореалізації.

На державному рівні діють наступні документи, що стосуються професійної адаптації, а саме:

- постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 року № 432, якою затверджений Порядок організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності (надалі - Постанова № 432) [40];

- постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 року № 179 [19], якою затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності (надалі – Постанова № 179) [37].

У Постанові № 432 надано визначення професійної адаптації як заходів, спрямованих на відновлення та вдосконалення професійних навичок і умінь шляхом професійного навчання, надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг із зазначених питань, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці. Тобто, у вітчизняному законодавстві присутнє визначення професійної адаптації, однак відсутня орієнтовна програма професійної адаптації, не визначено коло заходів, тому кошти, передбачені Постановою № 179, зазвичай спрямовуються лише на професійне навчання за професією водій автотранспортних засобів категорії «В» та «С» [40].

З 2000 року НАТО підтримує Україну в реалізації Програми соціальної адаптації та перепідготовки колишніх військовослужбовців та тих, які невдовзі залишать лави Збройних Сил України й прагнуть підвищити свої шанси під час працевлаштування у цивільній сфері. З 2015 року Програма НАТО з соціальної адаптації військовослужбовців розширила критерії

прийняття слухачів, включивши військовослужбовців, що були звільнені з лав Збройних Сил України впродовж останніх 10 років від дати початку курсів, стали учасниками бойових дій на Сході України та заплановані до звільнення протягом року від дати початку курсів. З 2003 року функціонує проєкт «Норвегія-Україна. Професійна адаптація. Інтеграція в державну систему», серед завдань якого є професійна перепідготовка на короткострокових курсах за спеціальностями, затребуваним на ринку праці військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей [7]. Однак, цього було недостатньо для вирішення проблеми професійної адаптації ветеранів АТО/ООС.

Наразі Мінветеранів України в рамках Цілей партнерства Україна – НАТО розробляє проєкт дорожньої карти переходу з військової на цивільну кар'єру учасників бойових дій на Сході України. За зразок зазначеної карти Мінветеранів України взяло карти переходу з військової на цивільну кар'єру США та Великої Британії [12].

На думку науковців, для виправлення ситуації та впровадження нововведень, проєктів в органах соціального захисту учасникам бойових дій на Сході України повинен надаватися перелік усіх можливих варіантів професійної адаптації: від підвищення кваліфікації до повної професійної переорієнтації відповідно до потреб на ринку праці; від місцевих доступних програм до грантів із залучення іноземних інвестицій та з можливістю подальшої фінансової допомоги на початковому етапі самостійної професійної діяльності учасників бойових дій на Сході України.

Для впровадження такого комплексного підходу до професійної адаптації учасників бойових дій на Сході України та рівного доступу до можливих її варіантів, органи соціального захисту повинні мати єдину базу суб'єктів надання послуг з професійної адаптації. На нашу думку, доступ до такої системи повинен бути як у учасників бойових дій на Сході України (для обрання необхідного варіанту), так і у самих органів соціального захисту, у яких буде відображатися інформація щодо обраного варіанту учасником

бойових дій на Сході України для подальшого оформлення послуги з професійної адаптації. Такий формат надання послуг з професійної адаптації важливо зробити частиною політики «єдиного вікна», яка активно впроваджується Мінветеранів України, та запланувати як один з наступних модулів у системі «e-Ветеран», в якій на сьогоднішній день у тестовому режимі працює сервіс щодо санаторно-курортного лікування та психологічної реабілітації. Окрім того, на зазначеній платформі варто об'єднати не лише державні програми з професійної адаптації, а й висвітлювати заходи, які проводяться громадськими, волонтерськими та міжнародними організаціями щодо працевлаштування та навчання щодо започаткування та розвитку бізнесу учасників бойових дій на Сході України.

На підставі викладеного, вважаємо, що на рівні Кабінету Міністрів України існує потреба у розробці та прийнятті державної цільової програми з професійної адаптації осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів.

Психологічна реабілітація є ключовим фактором для повернення до нормального повноцінного життя учасників бойових дій на Сході України після виходу із зони бойових дій. Проблема латентності психологічних проблем серед учасників бойових дій на Сході України, зокрема синдрому посттравматичного розладу, є доволі розповсюдженою. Її вирішення є необхідним етапом адаптації учасника бойових дій на Сході України до соціального життя. Враховуючи постійне зростання кількості осіб, які безпосередньо приймають участь у бойових діях на Сході України, та їхній

середній вік – 18-45 років, необхідність у психологічній реабілітації вкрай велика [27].

Багато напрацювань щодо психологічної реабілітації учасникам бойових дій на Сході України здійснено Міністерством оборони України, серед яких «Пам'ятка учасникам російсько-української війни», психологічний poradnik «Я повернувся». На офіційному сайті Міністерства оборони України розміщено матеріали з психологічними порадами професіоналам, учасникам бойових дій на Сході України та членам їхніх сімей, а також підібрано збірку музичних творів для зниження емоційної напруги.

На сьогодні у законодавстві відсутній чіткий алгоритм надання психологічної допомоги військовослужбовцям, які брали участь у бойових діях. Єдиним документом, що стосується реабілітації військовослужбовців у закладах МОЗ України, є наказ МОЗ України «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі» від 23 лютого 2016 року № 121 [41], який встановлює єдині підходи щодо профілактики, діагностики, лікування та реабілітації військовослужбовців, що брали участь в АТО/ООС. Окрім того, у зв'язку із приналежністю учасників бойових дій на Сході України до військових та правоохоронних формувань України, реабілітаційний процес врегульований на рівні спеціальних нормативно-правових актів, як от наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України» від 04 листопада 2016 року № 591 [35]; наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській

областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах» від 09 грудня 2015 року № 702 [36]; наказ Центрального Управління Служби безпеки України «Про затвердження Інструкції про організацію медичної реабілітації в Службі безпеки України» від 15 листопада 2012 року № 512 [37] тощо. Тому у жовтні 2020 року Мінветеранів України, Міністерство оборони України та Міністерство охорони здоров'я України підписало Меморандум про взаємодію для створення єдиної системи психологічної реабілітації ветеранів.

На додаток, нині в Україні під подвійним підпорядкуванням Мінветеранів України та МОЗ України працюють Центри соціально-психологічної реабілітації, що надають кваліфіковану психологічну, соціальну, реабілітаційну та інформаційно-консультаційну допомогу ветеранам війни на Сході України та членам їхніх сімей.

Постанова КМУ від 29 листопада 2022 р. № 1338 «Деякі питання надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [16] регулює деякі питання соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій. Метою надання соціально-психологічної допомоги визначено:

- 1) збереження та відновлення психічного здоров'я, загального благополуччя та якості життя, профілактика/попередження розвитку психічних та поведінкових розладів отримувачів послуг;
- 2) подолання складних життєвих обставин;
- 3) зниження частоти та тяжкості наслідків травматичних подій для психічного здоров'я особи;
- 4) попередження інвалідності.

Психологічна допомога передбачає:

1) діагностику психологічного стану отримувача послуг психометричними методами, які є валідними;

2) підтримку та відновлення функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній сфері;

3) психотерапію психічних та поведінкових розладів та станів, які виникли внаслідок хвороби/травми, участі у бойових діях, надзвичайних ситуацій, полону, відбування покарання тощо;

4) психологічну просвіту та інформування, психосоціальну підтримку отримувача послуг та членів його сім'ї.

5. Психологічна допомога передбачає надання таких видів послуг:

1) групова робота - проведення психологічних тренінгів, занять із психологічної просвіти та інформування, надання психологічної допомоги у групах підтримки із застосуванням стандартизованих процедур, спрямованих на саморозкриття учасників таких груп, актуалізацію наявного досвіду і пошук шляхів розв'язання власних психологічних проблем, формування навичок самопізнання та саморозвитку, опанування нових комунікативних і поведінкових стратегій;

2) перша психологічна допомога - сукупність заходів з психологічної підтримки та практичної допомоги особам відразу після травматичних подій з метою зменшення симптомів стресу, сприяння коротко- та довгостроковим стратегіям функціонування і подолання особами стресової ситуації;

3) психологічна діагностика - проведення оцінки актуального психологічного стану та індивідуально-психологічних особливостей отримувача послуг, здійснення контролю за його психічним станом, визначення потреби та оптимальних методів психологічної допомоги;

4) психологічна просвіта та інформування (психоедукація) - проведення інформаційно-просвітницької роботи фахівцями з метою профілактики та попередження розвитку психічних та поведінкових розладів, формування загального розуміння про власне психічне здоров'я та навичок турботи про нього;

5) психологічне консультування - цілісне, свідоме та планомірне застосування науково-обґрунтованих методів психологічної допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, пережили надзвичайні події, мають емоційні, поведінкові проблеми, що не відповідають діагностичним критеріям психічних розладів, а також можуть бути супутніми при психічних розладах;

б) психотерапія - цілісне, свідоме та планомірне застосування науково-обґрунтованих методів психотерапії з метою профілактики та/або подолання психічних та поведінкових розладів, розв'язання особистісних та міжособистісних проблем, відновлення або компенсації психічних функцій та покращення якості життя отримувача послуг.

6. Психологічні послуги можуть надаватися у такій формі:

індивідуальній - за відсутності сторонніх осіб;

сімейній - разом із особами, що перебувають у родинних стосунках або проживають однією сім'єю;

груповій - у групі з іншими отримувачами послуг у складі не більш як 10 осіб.

Вибір форми надання послуг залежить від виду послуги, мети, завдань, етапу та шляхів надання психологічної допомоги.

7. Надання психологічної допомоги здійснюється з урахуванням таких принципів етичної та безпечної поведінки:

повага до прав людини, честі та гідності;

компетентність, наукова обґрунтованість застосування методів психологічної та психотерапевтичної допомоги;

добровільність, що передбачає неможливість надання психологічних послуг без добровільної згоди отримувача послуг;

конфіденційність, що передбачає гарантування особистісної та соціальної безпеки отримувача послуг і збереження в таємниці всіх відомостей, отриманих під час надання психологічної допомоги.

Надання психологічної допомоги здійснюється на таких рівнях:

- перший - соціально-психологічна підтримка та супровід;
- другий - психологічна реабілітація;
- третій - комплексна медико-психологічна реабілітація [16].

Обов'язковий характер психологічної реабілітації військовослужбовців закріплений у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», яку 03 листопада 2015 року доповнили абз. 6 ст. 11 положенням, що учасники бойових дій з числа військовослужбовців в обов'язковому порядку повинні пройти безоплатну психологічну, медико- психологічну реабілітацію у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до цих центрів і назад. Однак враховуючи порядок отримання психологічної послуги та вкрай низький відсоток звернень учасників бойових дій на Сході України по допомогу до психологів (лише 14 %) [22], зазначена норма виявилася номінальною.

Науковці пропонують конкретизувати положення Порядку № 1057 та доповнити п. 12 розділу «Організація направлення учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності на психологічну реабілітацію» Порядку № 1057 наступним абзацом: «Отримувач послуг зобов'язаний пройти психологічну реабілітацію протягом року після повернення із районів проведення антитерористичної операції та операції із здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» [9].

З метою закріплення запропонованого огляду психолога науковці пропонують також доповнити Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» ст. 11-1 наступного змісту: «Учасники бойових дій та особи, прирівняні до них, користуються усіма правами та обов'язками, визначеними даним Законом та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють статус ветеранів війни».

У разі прийняття відповідних змін у законодавстві необхідно врегулювати питання щодо осіб, що вже отримали статус учасника бойових

дій на Сході України, які також повинні пройти процедуру психологічної реабілітації [9].

На думку дослідників, успіх психологічної реабілітації залежить від трьох взаємопов'язаних складових: бажання учасника бойових дій на Сході України скористатися послугою, якості надання самої послуги та її доступності.

ВИСНОВКИ

Воєнні конфлікти спонукали міжнародну спільноту до діалогу з метою напрацювання механізму захисту учасників бойових дій як в умовах війни, так і у мирний час. Найважливіші міжнародні документи – Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (1929 р.), Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях (1949 р.), Конвенція про поводження з військовополоненими (1949 р.), Додаткові протоколи до них створюють міжнародні зобов'язання для держав з питань захисту жертв війни, у тому числі і учасників бойових дій, які у міжнародному праві існують під назвою «комбатанти».

Міжнародні угоди із захисту учасників бойових дій (комбатантів) імплементовані у вітчизняне правове поле. Вперше поняття «учасник бойових дій» було застосовано у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» для соціального і правового захисту ветеранів громадянської війни, Великої Вітчизняної війни та війни в Афганістані. На сьогодні цей статус поширюється на всіх, хто захищає незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України у складі Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України та інших збройних формувань стримування збройної агресії Російської Федерації. Динаміка подій на міжнародній арені та на теренах України має наслідком постійні зміни до законодавства, що визначає засади соціального захисту учасників бойових дій.

2. Найефективніші програми соціального захисту учасників бойових дій представлені у країнах – членах НАТО: США, ФРН, Франції та Великій Британії. велику увагу уряди зазначених країн приділяють подоланню соціальної напруженості й психологічній реабілітації УБД. Сучасний міжнародний досвід відображує також важливість підтримки УБД громадою, кваліфікованими спеціалістами та сім'єю. Важливим є створення соціально-

психологічної мережі, яка об'єднує медичні, релігійні організації, реабілітаційно-психологічні центри й соціальні служби в єдину систему соціально-психологічної підтримки ветеранів.

Основну допомогу ветеранам надають громадські організації та благодійні фонди, держава лише виконує координаційну функцію між приватними ініціативами, які розробляють та імплементують проекти підтримки ветеранів. В Україні також поступово розвивається громадянське суспільство, яке влада повинна підтримувати та з яким повинна встановлювати діалогову взаємодію для подальшої співпраці.

Зазначені країни мають ефективну систему підтримки сімей ветеранів, удів і вдівців, що може бути прикладом для України. Важливими складовими підтримки УБД є у провідних країнах світу пільги на придбання житла, ефективна система соціального страхування військовослужбовців. Важливим моментом є те, що в усіх країнах-членах НАТО через інфляцію і зростанням вартості життя грошове забезпечення та пенсії регулярно підвищуються.

Міжнародна спільнота всіляко підтримує Україну у протистоянні збройній агресії з боку Російської Федерації, сприяє впровадженню проектів із соціально-психологічної підтримки УБД в Україні.

Основними рекомендаціями для уряду України від міжнародної спільноти щодо вдосконалення державної політики соціального захисту ветеранів на сьогодні залишаються: необхідність адаптації чинного законодавства до міжнародного законодавства; упровадження національної Стратегії державної політики в зазначеній сфері; запровадження дієвої системи звітності й інформування; налагодження комунікативної взаємодії між органами влади й інститутами громадянського суспільства.

3. Українське законодавство вибудовує систему соціального захисту учасників бойових дій на основі визначення їх соціально-правового статусу, який включає в себе суб'єктивні права та обов'язки УБД, правосуб'єктність (яка включає правоздатність та дієздатність) та юридичні гарантії.

Засади соціального захисту УБД ґрунтуються на визнанні за ними всіх

конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також на визнанні особливих прав та різного роду пільг відповідно до їх статусу. Узагальнюючи весь наведений матеріал можемо констатувати, що на сьогодні учасники бойових дій в Україні мають високий соціально-правовий статус, що підтверджується великою кількістю прав, якою вони наділені у порівнянні з іншими категоріями осіб, та чималою кількістю гарантій у сфері соціального захисту, які передбачені для них нормами чинного українського законодавства. Разом із тим, не можна не констатувати, що на сьогоднішній день, учасники бойових дій при реалізації своїх законних прав та інтересів стикаються із чималою кількістю проблем різного характеру, які потребують негайного вирішення.

4. Питання соціального захисту військовослужбовців регламентуються Конституцією України, законами України та іншими нормативно-правовими актами, серед яких важливе місце займають Постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства оборони України та ін.

Визначальним нормативно-правовим актом у сфері соціального захисту військовослужбовців в Україні є Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», котрий відповідно до Конституції України визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини в цій галузі. Учасники бойових дій користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, а також мають особливі преференції щодо пільг, гарантій, компенсацій.. Це стосується матеріального (продовольче, речове) та грошового забезпечення, медичних послуг, правової допомоги, пенсійного забезпечення, одноразової допомоги членам сім'ї у разі їх загибелі.

Важливою соціальною проблемою залишається житлова. Хоч держава і надає пільги учасникам бойових дій щодо отримання житла, прорахунки законодавця у фінансуванні цієї сфери призводять до неналежного рівня забезпечення таких прав, що, в кінцевому підсумку, відображається на рівні довіри до влади.

Важливими напрямками вдосконалення соціального захисту учасників бойових дій вважаємо роботу у наступних напрямках: страхування життя місцевих жителів, які є військовослужбовцями-учасниками бойових дій; долучення до справи соціально-психологічної підтримки УБД організацій громадянського суспільства; сприяння працевлаштуванню та самозайнятості учасників бойових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі Дата підписання: 18.10.1907 Дата набрання чинності для України: 24.08.1991 Гаага, 18 жовтня 1907 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
2. Автушенко І.Б. Державна політика України щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей (1991–2014 рр.: [монографія]. Київ : ІНКОС, 2019. 415 с.
3. Белай С., Васищев В., Ліпатов І., Бубенець А. Особливості організації соціального захисту сімей військовослужбовців в умовах виникнення надзвичайних обставин. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Військові та технічні науки. Хмельницький, 2021. №4. С.22-35
4. Ветлинський С. О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції. *Ефективність державного управління*. Львів, 2016. Вип. 4. С. 198-205.
5. Гордієнко Є. П. Залучення ветеранів України до підприємницької діяльності через бізнес-модель франчайзингу. *International Scientific-Practical Conference Global marketing: analysis and challenges of our time: Conference Proceedings, May 16-17th, 2019. Batumi, Georgia, P. 72–75.*
6. Гордієнко Є. П. Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі: матеріали I всеукраїнської наук.-практ. конф., 30 листопада 2018 р. Київ. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/9e0c6916-89d9-4e68-bae0-7122d804a470.pdf>.
7. Гордієнко Є. П. Збереження та розвиток соціального капіталу ветеранів АТО. *Публічне управління XXI століття: синтез науки і практики:*

зб. тез XX Міжнар. наук. конгресу., 19 квітня 2019 р. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. С. 296–299

8. Гордієнко Є. П. Інституційне забезпечення реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020. № 2 (58). С. 231–239.

9. Гордієнко Є.П. Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні: дис... доктора філософії у галузі публічного управління та адміністрування: 281. Харків, 2021. 296 с. https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/dis_gord_titl.pdf.

10. Гордієнко Є. П. Нормативно – правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. *Ефективність державного управління*: зб.наук. пр. Львів: Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2018. № 1 (54). С. 117–125.

11. Гордієнко Є. П. Особливості державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців. *Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком*: матеріали XI регіон. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 1 грудня 2017 р. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. С. 336-338.

12. Гордієнко Є. П. Розвиток соціального партнерства у сфері соціального захисту учасників бойових дій. *Публічне управління XXI століття: погляд у майбутнє*: зб. тез XXI Міжнар. наук. конгресу, 21 квітня 2021 р. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2021. С. 92-94.

13. Гордієнко Є. П. Складові фінансового механізму соціального захисту учасників бойових дій. *Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи*: зб. тез XVIII Міжнар. наук. конгресу, 27 квітня 2018 р. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2018. С.119–123.

14. Гринько Р., Мота А., Петриченко С. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. Дніпро, 2022. №3. С. 161-166.

15. Державна політика : підручник / Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.

16. Деякі питання надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Постанова КМУ від 29 листопада 2022 р. № 1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 19 лютого 2023 р.).

17. Додатковий протокол (I) до Женевських конвенцій щодо захисту жертв війни від 08 червня 1977 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169399__169399 (дата звернення 19 січня 2023 р.).

18. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 20 грудня 2022 р.).

19. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku> (дата звернення 8 січня 2023 р.).

20. Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 18 березня 2023 р.).

21. Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерством Оборони України від 23 березня 2017 року № 164. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (дата звернення 20 грудня 2022 р.).

22. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.

23. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20 грудня 2022 р.).

24. Кучер В. А. Механізми соціального партнерства у сфері соціального захисту учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил: дис. канд. наук з державного управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2019. 227 с. с. 137.

25. Марко І. Ю., Марко Є. І., Чернишова І. М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень. Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*, 2019. № 2 (66). С. 135-142.

26. Кучер В. А. Механізми соціального партнерства у сфері соціального захисту учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил: дис. канд. наук з державного управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2019. 227 с.

27. Макаренко С.С. Соціально-психологічна допомога учасникам бойових дій. *Молодий вчений*, 2018. № 4(1). С. 228-231.

28. Макарчук В. В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі *Право.ua.*, 2015. № 3. С. 18-22.

29. Мацько В. А. Адміністративно-правове забезпечення соціальних прав учасників операції Об'єднаних сил в Україні. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Київ, 2021. 19 с.

30. Митько Я.В. Поняття та елементи правового статусу учасників бойових дій. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2017. Випуск 1(16), том 2. С. 58-62.

31. Митько Я.В. Напрямки розвитку державної політики у сфері соціального захисту учасників бойових дій. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2018. Випуск 1(22), том 3. С. 65-68.

32. Назаренко О. Тлумачення сутності і змісту соціального захисту військовослужбовців. *Молодий вчений*. Юридичні науки. Херсон, 2018. №8. С.186-190.

33. Німіжан І. Л. Про встановлення статусу учасника бойових дій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 1. -. 10-12.

34. Пінчук Р.С., Письменна О.П. Правовий захист учасників бойових дій та ветеранів війни *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 58. Том 1, 2019. С. 168-172.

35. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України : Наказ МОУ від 04 листопада 2016 року № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#Text> (дата звернення 5 грудня 2022 р.).

36. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах : наказ Міністерства оборони України від 09 грудня 2015 року № 702. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16> (дата звернення 15 грудня 2022 р.).

37. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної

адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності Постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 року № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 15 грудня 2022 р.).

38. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями. Постанова КМУ від 20 березня 2020 р. № 203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 22 грудня 2022 р.).

39. Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності. Постанова КМУ від 21 червня 2017 р. № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 12 березня 2023 р.).

40. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з

військовою агресією Російської Федерації проти України. Постанова КМУ від 20 серпня 2014 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 10 березня 2023 р.).

41. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі : наказ МОЗ України від 23 лютого 2016 року № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2001-12> (дата звернення 12 лютого 2023 р.).

42. Про міжнародні договори України Закон України від 29 червня 2004 року 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 12 березня 2023 р.).

43. Про організаційні заходи щодо застосування Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» Постанова Кабінету Міністрів України від 08 лютого 1994 року № 744. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-94-%D0%BF#Text> (дата звернення 10 січня 2023 р.).

44. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення 19 березня 2023 р.).

45. Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності. Постанова КМУ від 21 червня 2017 р. № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 22 березня 2023 р.).

46. Семів Л. К., Клос В. Р. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. Львів, 2018. Вип. 5. С. 110-116.

47. Сидоренко А.О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, 2022. №6. 151-155.

48. Сербалюк Ю.В. Соціальний захист військовослужбовців: зміни в умовах воєнного стану / *Вісник. Humanitas*. 2022. Вип. 6. 90 с. С.72-79.